

**MALÉ A STŘEDNÍ PODNIKY A ŠKOLSTVÍ –
DVĚ PROMARNĚNÉ ŠANCE ČESKÉ TRANSFORMACE:
Příspěvek k hledání kořenů a alternativ českého kapitalismu**

VLADIMÍR BENÁČEK

Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut ekonomických studií
benacekv@fsv.cuni.cz

Sborník z konference „Střední třída, demokracie a prosperita“,
Institut pro evropskou politiku a ekonomiku, Praha, 27.11.2000

Pokud se u nás diskutuje o alternativách, které česká společnost měla pro reinstalaci svého kapitalismu, tak často můžeme získat dojem, že volba mezi výrazně odlišnými strategiemi zde vlastně ani nebyla. Stabilizační makroekonomické politiky zůstaly až dosud tou uznávanější stranou české transformace, i když s vnější nerovnováhou se v roce 1997 mohlo bojovat o několik měsíců dříve a ne hned tak zarputile. Otevření se vůči světovému obchodu mohlo sice začít s vyššími cly, ale vliv devalvace a českých mimocelních bariér obchodu byly mnohem důležitějšími determinantami obranou před vnější konkurencí, než selektivní napomáhání vybraným výrobcům. O nutnosti privatizace u nás nepochybuje snad nikdo. Mohli jsme sice nabídnout mnohem větší část podniků zahraničnímu kapitálu hned zpočátku, ale příležitost dát větší šance domácím kapitánům průmyslu byla tak lákavá, že ji nešlo obejít. Kupónová „privatizace“, díky tzv. „třetí vlně“, se nakonec přece jen dostala k proklamovanému cíli a nabídla většině státního majetku možnost dostat se navždy mimo státní paternalismus. Sázka na „tržní ekonomiku“, na rozdíl od centrálního dirigismu, byla také krokem, proti němuž lze jen těžko argumentovat. Pozorovatel diskusí pak dochází k závěru, že ve stěžejních strategických směrech operací stále existuje značný konsensus. Výrazné rozdíly jsou jen v jejich taktickém naplňování. Chyby a zádrhele tedy nebyly v celkové filozofii transformace - pouze náhodná složka implementace, či selhání lidské operativy občas celý proces zkomplikovaly.

Tento jednoduchý závěr je podezřelý - už jen pro svůj zjevný alibismus neodpovědnosti. Pro zodpovězení otázky, zde česká transformace přece jen neměla zásadní alternativu, a to na úrovni nosné strategie, je nutno v první řadě začít u podstaty ekonomické transformace, kterou je privatizace. Tato politika, na rozdíl od makroekonomické stabilizace a liberalizace, je totiž absolutním základem kvality rodícího se kapitalismu. Ta vytváří kořeny mikroekonomické kultury, jejíž motivy určí většinu ekonomických parametrů a institucí a tím i ekonomickou výkonnost na dlouhé období. Problém tedy spočívá ve filozofii samotné privatizace. Ke zvolené „české cestě“ je možné mít výhrady hned z několika pohledů. Naše privatizace vsadila na zřízení „instantního“ kapitalismu. Prvořadým zde byl lákavý politický triumf pramenící z nabídky bezpracně získaného vlastnictví nabídnutého zdánlivě „všem“. To znamená nastavení kultu zbohatnutí pomocí přerozdělování existujících hodnot, na úkor aspektu kapitalismu zrozeného z dřiny při produkci nových statků. Mikulášskou nadílku mohla navíc režírovat „shora“ vládní politická elita a vyžadovat za svou přízeň náležité ocenění.

1. Česká cesta privatizace

Jaké instantní „hodnoty“ ale mohla nabídnout vláda v klíčových létech 1991-92? Majetek zanedbaného sektoru komerčních služeb byl tak nečitelný, že se hodil jen do okrajové malé privatizace (majetek kolem 35 mld Kč). Restituce se nemohly stát nosným programem už pro svůj vztah k takovým politickým outsiderům, jakými jsou bývalý velkokapitál, sudetští Němci, Židé a církve. Privatizace upadajícího zemědělství byla ještě méně atraktivní. Politický kapitál se dal ale snadno a rychle získat vsazením na urychlenou privatizaci rozbujelých socialistických průmyslových gigantů. Jejich hodnota v roce 1993 byla odhadována na 1400 mld Kč, z toho hodnota strojů a zařízení byla přibližně 700 mld Kč. Z toho pro privatizaci byl určen majetek oceněný hodnotou 964 mld Kč¹. V relaci k HDP roku 1990 to byl jeho 1,66-násobek. Skutečná tržní hodnota této socialistické velkovýroby však byla v průměru stěží poloviční (jak to později ukázaly výsledky z prodejů akcií na volném trhu), než jak to indikovaly uvedené fiktivní ceny odvozené z pořizovacích nákladů z období centrálního plánu.

Současně s výše uvedeným se česká ekonomika vyznačovala mimořádně vysokou mírou úspor na HDP (v rozmezí 200-600 mld Kč ročně v nominálních cenách v období 1992-97). V přepočtu na stálé ceny roku 1999 to představoval fond rozvoje ve výši nejméně 5000 mld Kč, které se daly použít pro investice. Jednalo se o nejméně 2,72-násobek HDP roku 1999. Zde stojíme před jedním z velkých paradoxů české transformace. Na jedné straně zde byla úporná snaha politických kruhů zachránit (přerozdělit a transformovat) existující investiční majetek, o němž se vědělo, že centrálním plánováním byl špatně alokovan a že se jednalo o kapacity vesměs technicky zastaralé kapacity. Šlo do značné míry o tzv. utopené kapitálové náklady, o nichž je známo, že jejich ekonomická hodnota (tj. hodnota měřená svými efektivnostmi nebo alternativním mezním užitekem) konverguje k nule². Jejich privatizace za účetní hodnotu, a to zejména privatizace na bankovní dluh, by znamenala velké riziko bankrotu spojené následně s rizikem destrukce privatizovaného kapitálu, místo jeho restrukturalizace a zefektivnění. Na druhé straně stál vysoký fond potenciálních investic, tj. potenciál nových výrobních kapacit, jejichž osudu ale politické kruhy věnovaly jen okrajovou pozornost.

2. Sekundární účinky zvolené cesty privatizace na institucionální prostředí

Existence vysokých domácích úspor nicméně vedla u nás ke konsensuálnímu přijetí poměrně strategie privatizace „na dluh“. Je ale nutno dodat, že zpočátku tato rizika byla poněkud zastíněna metodou privatizace „zdarma“ pomocí kuponů. Jinak řečeno, úspory byly považovány za prostředek záchrany starého majetku, místo aby se za cíl považovala efektivní alokace úspor do tvorby nových investic. Na zprostředkování tohoto ekonomicky obráceně stanoveného cíle byly potřeba banky. Bankovní injekce se tak staly živou vodou české cesty ke kapitalismu.

To, aby toky peněz do privatizovaných starých a neekonomicky alokovaných provozů přetrvaly, vyžadovalo mít banky, které by nehleděly v první řadě na efektivnost vynakládaných prostředků. To znamenalo rezignovat na privatizaci bank a naopak vykrývat jejich ztráty z veřejných prostředků, zejména z různých kvázi-fiskálních fondů stranou dohledu nad státním rozpočtem. Lze se jen dohadovat, zda přímo a nepřímo

¹ Z publikací, které se českou privatizací zabývají, lze doporučit sborník prací Mejstřík (1998).

² To byl také poznatek z privatizace v bývalé NDR, známý už od roku 1992, že převážná většina podniků má výrazně nižší tržní hodnotu, než byla vykazovaná účetní hodnota. Některé podniky měly dokonce jen zápornou hodnotu.

poskytnuté dotace a skryté dluhy podnikové sféry dosáhly za období 1990-99 400 nebo spíše 800 miliard korun, což by byl výkon srovnatelný s intenzitou sanace ekonomiky NDR z prostředků celé německé ekonomiky ve stejném 10-letém období ³. Protože stabilita takto vzniklého jádra českého hospodářského systému byla závislá na stabilitě dlužníků, právní systém musel být budován tak, aby jejich postavení neohrožoval. Nikoli náhodou proto legislativa po roce 1992 začala „opomíjet“ tvorbu zákonů o konkursu a vyrovnání, hypotékách a regulaci kapitálového trhu a soudní systém zaostával čím dál tím více při vymáhání plnění kontraktů. Místo do neviditelných rukou trhu, původně ztracená moc nad velkými podniky se mohla najednou vrátit zpět vládě, státu, politikům a úředníkům.

K zabezpečení silného státu zase bylo potřeba, aby váha veřejných financí příliš neklesala, což zase vedlo k tomu, že souhrnné příjmy oficiálních a skrytých veřejných financí, i po všech sníženích daní, se stále pohybovaly kolem 50% HDP (Benáček (1997)). Udržené dominantní postavení státu odrážel i růst byrokracie, jejichž počet pracovníků se na konci roku 1998 rozrostl o 85% oproti roku 1990 ⁴. Podobně nebylo vhodné dát příliš velký prostor zahraničnímu kapitálu, protože jejich rychleji restrukturované podniky by byly příliš silným kontrastem k pomalu se rozvíjejícímu domácímu kapitalismu.

Pokud by se takto privatizované bývalé státní podniky včas samy transformovaly a růst HDP by dosahoval temp nad 5,4% ročně, čímž bychom v roce 2018 dohnali úroveň Finska, mnohé hříchy „české cesty“ by byly odpuštěny. Ve skutečnosti se ale strategové transformace spoléhali spíše na to, že česká strategická poloha, průmyslová tradice, vzdělanost, schopnost imitace a pracovitost místních lidí povedou samy k prosperitě i při libovolném institucionálním uspořádání, pokud je alespoň částečně tržně-liberální. Důležité bylo jen vykazovat hodně viditelný ideologický rituál „odborného dozoru“ nad transformací, který byl svěřen „trhům“.

Bohužel, ani tyto existující pozitivní konstelace nestačily a nijak nevyvážily pasíva, která stála za nevhodně zvoleným jak obsahem privatizace, tak formou jejího prosazování. Tato privatizace totiž k lidem přicházela „shora“ a pro většinu lidí nenabízela žádný nový impuls. Impotence českých podniků vzniklých v tomto procesu je zřejmá z porovnání jejich výkonnosti s podniky se zahraničními vlastníky (Benáček (2000)). Například v roce 1997 70% zisků zpracovatelského průmyslu se realizovalo v podnicích se zahraničním kapitálem, které se podílely 17% na zaměstnanosti a 28% na výrobě. Z 994 podniků zpracovatelského průmyslu nad 249 zaměstnanců, po vyloučení podniků se zahraničním kapitálem a lukrativních státních monopolů, jich zůstává dlouhodobě výnosných a ekonomicky důvěryhodných jen pár desítek. Charakteristickým rysem českých neefektivních podniků se stal jejich patologický rentiéřský motiv - tzv. tunelování a tvorba redistribučních koalic. Ze statistik je ale zřejmé, že výrazně více úspěšných českých podniků lze najít v kategorii středních a malých podniků. Jejich vznik byl ale spojen s vesměs jinou historií.

³ Zde máme na mysli relativní ukazatel intenzity dotací na transformaci podniků, měřený jako podíl transferů a dotací pro podniky „nových“ spolkových zemí na GDP celé německé ekonomiky, což bylo zhruba 25-35% německého HDP. V našem případě, po zohlednění inflace v relaci k HDP roku 1996, by tento podíl představoval 25-53%. Je velkou otázkou, zda sanace takového rozměru českým podnikům pomohly zvýšit úroveň restrukturalizace, nebo zda spíše se nejednalo o výdaje, které restrukturalizaci spíše systematicky brzdily a odkládaly.

⁴ Viz Statistickou ročenku ČR za rok 1999 (ČSÚ), s. 277.

3. Privatizace „zdola“ a podpora autentického podnikání

Principiálně odlišnou alternativou k uvedené privatizaci „shora“ je privatizace „zdola“, kde k bohatství se podnikatelé mohou dostat jen vlastní prací, přičemž za svá jednání ručí svým majetkem. Tento typ privatizace u nás začal s malou privatizací a restitucemi. Většina tohoto autenticky fungujícího kapitalistického sektoru však vznikla jako podniky založené mimo aktivismus státní byrokracie s motivem tvořit nové hodnoty a reinvestovat zisky. Samozřejmě tyto podniky se nacházejí zejména ve skupině malých podniků do 99 zaměstnanců. V tomto ohledu mělo Česko výrazně lepší start, než kterákoli jiná postkomunistická země. Dle statistik CESTAT v roce 1998 dosahoval u nás podíl podnikatelů na obyvatelstvu 13,9%, zatímco v druhých dvou nejúspěšnějších tranzitních zemích, v Polsku a Maďarsku, to byla zhruba polovina. I přes zřejmé nadhodnocení české statistiky je zřejmé, že touha jít do samostatného podnikání byla u nás hlavní devizou celého procesu transformace a náš náskok právě zde byl vůči jiným zemím největší.

Zajímavý je pohled na dominantní přístupy k privatizaci v jednotlivých zemích postkomunistické Evropy. Zatímco v Maďarsku a Estonsku to byla sázka na zahraniční kapitál, v Polsku šlo o expanzi domácích malých podnikatelů do středních podniků, ve Slovinsku o rozhybání státních podniků konkurencí světového trhu a v Rusku se stal převažujícím mafiánský pseudo-kapitalismus, česká cesta se zdá být eklektickou směsicí všech těchto prvků. Specifická forma českého liberalismu byla pak vlastně jen ideologickou záštitou tohoto eklektismu, v níž nakonec šlo jen o ospravedlnění toho, proč stát rezignoval na své přirozené funkce a proč bylo nutné tolik rozšířený rentiérský oportunismus tolerovat.

Privatizace „zdola“ se vyznačuje několika specifickými charakteristikami, důležitými z hlediska obsahu. Jsou to v první řadě funkčně jednoznačněji určená vlastnická práva, vztahy vlastníků k managementu a vztahy k zisku (resp. ke ztrátám). Z toho se odvíjí efektivnější propojení vlastnictví s odpovědností za rozhodování, s odměňováním a s personální politikou. Zájmy jasně definovaných vlastníků v těchto podmínkách jsou orientovány výrazněji na delší období, což se projevuje v pozitivním vztahu k restrukturalizaci, investicím a rozvoji. Tím, jak se kritériem úspěchu podniků stává výkonnost v produkci nových statků na úkor potlačování významu redistribuce existujících statků, roste neochota společnosti smířovat se s existencí neefektivnosti i v mimo podniky. To by dalo nový impuls k řízení takových sfér jako veřejná administrativa, zdravotnictví, školství a věda.

Na rozdíl od korporací, malé podniky jsou mnohem zranitelnější byrokracií, nekonkurenčním charakterem trhů a nedokonalostmi institucionálního prostředí (Zemplinerová, Benáček (1995)). To by proto vedlo k prosazení odlišné politiky vůči těmto vnějším determinantám tržního systému a k systematictějšímu odstraňování jejich nefunkčnosti. Přitom je nutno zdůraznit, že ani v současnosti sektor malých a středních podniků není okrajovým segmentem české ekonomiky: podniky do 250 zaměstnanců představují zhruba 50-60%⁵ celkové zaměstnanosti a podílejí se přibližně 45-55% na tvorbě HDP.

Bohužel uvedený způsob privatizace a transformace nedostal u nás politickou podporu. Nikdy nebyl prvořadou prioritou žádné z vlád. To se kvantitativně odrazilo například v politice dotací. Zatímco velké podniky dostaly v uplynulých 10 letech od státu

⁵ Rozptýl je dán jednak nejasnou definicí „malých a středních podniků“ a jednak existencí „šedé“ ekonomiky (tj. formálně existujících podniků, které podhodnocují své výstupy z důvodu úniku daní – což je snazší provést v malých podnicích), jejíž rozměr je oficiální statistikou spíše podhodnocován. Započtení „černé“ ekonomiky by tento podíl ještě dále zvýšilo.

subvence a úlevy ve výši nejméně 400 mld Kč, malé podniky se zhruba podobným podílem na HDP dostaly stěží 25 mld Kč. Bohužel už v roce 1993 skončila politika úlev začínajícím podnikatelům na daních a v investiční politice. Přitom státní rozpočet by nijak výrazněji neutrpěl, kdyby se naopak daně, investice a odpisy ještě více liberalizovaly. Šlo by je například provázat s rozvojem samofinancování rozvoje těchto firem a tak je osvobodit od přílišné závislosti na neefektivních bankách.

Vyžadovalo by to ale zcela jiný přístup k budování kapitálových trhů a bankovního sektoru. Také role státu by musela vypadat jinak. Místo politického intervencionismu, spojeného s propojením politických stran s velkými podniky, bankami, byrokracií a korupcí, by stát a politika plnily role tvůrců a garantů práva, řádu a záštity vlastnických práv. To by vedlo ke snížení rizika podnikání a jeho transakčních nákladů, které by klesly nejvíce u malých firem. Podíl příjmů veřejných rozpočtů na HDP by se mohl snížit ze 45% na svou přirozenou míru kolem 35%, což by vyvíjelo tlak na zkvalitnění práce veřejné správy při současném snižování jejich stavu. Politikové a státní správa by se musely více profilovat jako služba veřejnosti a méně jako mocenský nástroj.

Z výše uvedeného pohledu je zřejmé, že nejslabším článkem české ekonomické transformace byla a dosud zůstává její politická sféra. V podstatě žádná politická strana nevystoupila s programem založit národní rozvoj v první řadě na rozvoji reálného podnikání, na rozdíl od virtuálního podnikání finančních spekulantů a čekatelů na dotace. Za daných okolností to pak znamená spojit osud celé ekonomiky především s rozvojem malého a středního podnikání a budovat přednostně instituce, které by tato sféra vyžadovala. Na to by navazovala rezignace na vytváření nejrůznějších polštářů pro přežívání velkých českých podniků, jejichž místo by převzal mezinárodní kapitál. Ve skutečnosti valná většina politických stran zůstala v zajetí kultu domácího velkopřemyslu. To se také odráží v jejich váhavém vztahu k rozvoji terciálního a kvartárního sektoru, které jsou doménou zejména malých podniků a na nichž je moderní podnikání bytostně závislé.

Jak se zdá, pro české politiky a pro veřejné mínění je rozvoj malých a středních podniků neatraktivní. To je velký omyl. Ve většině ekonomicky vyspělých zemí je role malých a středních podniků větší, než je tomu dosud u nás. Navíc v nich má tento sektor výrazně větší prioritu v oblasti hospodářské politiky. Vzorem je v této oblasti Tchaj-wan - země s mimořádně vysokým dlouhodobým růstem. Její HDP na obyvatele se nyní pohybuje kolem 18000 USD, na rozdíl od českých přibližně 5500-12000 USD. Tchajwanské podniky do 200 zaměstnanců se přitom podílejí 78 % na zaměstnanosti a 47% na vývozu země. Kooperace mezi takto strukturovanými malými a velkými podniky se zdá být ideálním základem pro rozvoj moderních technologií a služeb. U nás se, díky Volkswagenu, této struktuře přibližuje výroba aut, jejich součástek, servis a zdokonalování na to navazujících technologií.

4. Lidský kapitál a vzdělávání

Další alternativa strategického charakteru k přijaté cestě českého kapitalismu navazuje na předchozí. Vyplývá z hodnot, od nichž se u nás přijatá cesta privatizace odvíjela. Pro rozvoj každého ekonomický systém je naprosto zásadní, který výrobní faktor je v něm dominantní a o jehož nejširší a nejefektivnější využívání společnost usiluje. Česká privatizace vycházela ze snahy uvést do hry **existující** fyzický kapitál. Šlo sice o poměrně rozsáhlé dědictví. Bylo ale nesmazatelně poznamenáno stigmatem komunistického způsobu hospodaření. Přitom mnohem méně pozornosti se věnovalo možnosti rozšiřování a nahrazování tohoto kapitálu novými investicemi. To bylo sice velké strategické opomenutí, ale zřejmě ne to největší. Mnohem větším selháním bylo

opomenutí faktu, že už od 70. let fyzický kapitál není dominantním zdrojem růstu. Tím se stával čím dál tím více lidský kapitál. Už od 90. let bylo zřejmé, že znalosti, věda, nové technologie, organizace a obchod jsou tím faktorem, který posunuje společnost k prosperitě. K tomu má přerozdělování zastaralého fyzického kapitálu co říci opravdu jen okrajově.

Tvorba lidského kapitálu začíná u školství a pokračuje dále přes ostatní formy vzdělávání až k vědě, informační infrastruktuře a ke dalším sítím (tzv. network industries), které jsou tak charakteristické pro všechny vyspělé moderní ekonomiky. Jak je známo, všechna tato moderní „odvětví“ souvisejí významně s veřejnými statky a se systémy jejich řízení. Je smutným faktem, že česká politická scéna (jakož i nepřipravená veřejnost) dlouho existenci veřejných statků nerefletovala⁶. Musela by totiž akceptovat to, že tržní systém není schopen automaticky zvládat jejich poskytování a že právě starost o jejich řízení patří mezi přirozenou doménu politiky. Podobně ani veřejnost, přesvědčena z dob totality o ideologické zkorumpovanosti školství a o jeho scholastice jako náplni, dlouho nepovažovala vzdělávání za činnost, která rozhoduje o budoucí prosperitě člověka⁷. Nepřekvapuje proto, že u nás tak hladce prošla zcela zcestná myšlenka, že by to mělo být školství, které by svým uskromněním mělo nést náklady transformace, což představovaly hlavně výdaje na přežívání zbankrotovaných firem.

Vraťme se nyní k premise, že základem pro tvorbu kvalitního lidského kapitálu je školství, které se tak stává vlastně výrobním odvětvím. Je to odvětví, jenž svým významem pro růst ekonomiky přebírá mnohé úkoly, které v období industriálního kapitalismu plnilo těžké strojírenství. Školství, na rozdíl od strojírenství, však spadá mezi veřejné statky a proto jeho řízení nelze ponechat jak neregulovanému trhu, tak neregulované byrokracii. Přestože český školský systém určitě nelze napadnout, že by byl v katastrofálním stavu, jeho fungování evidentně zaostává za potřebami moderní evropské společnosti.

Problém začíná na základní škole a šíří se dále až do vysokého školství. Místo zaměření se na kvalitu, pěstování samostatného myšlení, rozvoj osobnosti, schopnost komunikace a týmovou spolupráci, se cílem stává kvantita „probrané látky“. Bohužel ta však často vede jen ke scholastice mrtvých schémat, výchově k poslušnosti vůči (mnohdy prázdným) autoritám⁸ a k výkladu světa jako pouhého technického problému. Žáci jsou přetížení memorováním encyklopedických znalostí, často zabudovaných do povinných osnov a každá snaha o zlepšení znamená prodlužování počtu hodin strávených ve škole. Současný školský systém téměř ignoruje poznávání determinant chování lidí v sociálních systémech (na rozdíl od poznávání přírodovědných zákonů), právní vědomí a výchovu k občanské asertivitě. Rozšíření obsahu výuky o předměty jako občanské právo, veřejné finance, veřejná volba, fungování veřejné správy a mechanismy občanské společnosti ve světě a doma, je však odvozeným problémem vůči nutnosti začít s naprosto zásadními změnami ve formě výuky.

⁶ *Veřejné statky jsou teoretickou platformou k ekonomickému vysvětlení existence politických stran, voleb, daní, státní administrativy, veřejného sektoru a byrokracie. Blíže se těmito problémy zabývá studie Benáček, Kabele (1998) nebo Niskanen (1994).*

⁷ *Až donedávna dominovaly v průzkumech veřejného mínění o podmínkách prosperity lidí takové faktory jako známosti, protekce, korupce a zneužívání pravomocí před kvalifikací a vzděláním. Odpor veřejnosti a většiny politiků ke spolupodílení se občanů na nákladech vzdělávání a upřednostňování levného a nekvalitního školství před jeho dražší, ale kvalitnější alternativou, je důkazem toho, že vzdělávání se u nás stále nepovažuje za plnohodnotnou investici.*

⁸ *Je až tragikomické se dovídat, jak se u nás ještě v roce 2000 stále prosazuje v třídách mnoha škol dril, jehož účelem je manipulace jednotlivce do anonymního davu, jehož kořeny nejsou zřejmě moc vzdálené kodexům hierarchie jak čs. lidové, tak c.k. polní armády.*

Specifickým místním problémem je ale nízká kvalita lidského kapitálu, který má splnit nemožné – vybudovat v zemi kvalitní lidský kapitál. Nízké mzdové ocenění pedagogické práce vedlo k tomu, že učitelský sbor je přestárlý a hlavně mu chybí motiv změnit status quo. Na problém s „obráceným“ výběrem lidí ve školství úzce navazuje neochota těchto lidí odstraňovat neefektivnosti v rámci daného (rovnostářského) rozdělení mzdových fondů. To by znamenalo přerozdělovat pomocí pravidel výkonnosti a konkurence už beztak nízké fondy od podprůměrných k nadprůměrným. To by ale mělo za těchto podmínek spíše negativní dopad: vedlo by jednak ke konfliktům na pracovišti (kvalita učitelské práce se těžko prokazuje) a jednak k další destabilizaci počtu a struktury učitelů na školách.

Problémy základního a středního školství se nakonec završí na vysokých školách. Jednak se na ně nedostane každý, kdo o to usiluje, což je jak proti zásadám lidských práv a demokracie, tak proti zásadám trhu a efektivnosti. Zmíněný obrácený výběr je zde také přítomen a neutěšeným mzdám pedagogové čelí nižším nasazením ve škole a preferencí lukrativnějších mimoškolních aktivit. Nedostatečné motivační propojení výuky s výzkumem má u nás i svůj institucionální odraz: vysoké školy a Akademie věd jedou po různých kolejích. To samozřejmě oslabuje obě sféry. Náklady z takové nekooperace však nese celá společnost.

5. K politice přechodu k politickým alternativám

Otázkou je, zda na otevření uvedených dvou alternativních strategických linií hospodářského rozvoje, spojených s rozvojem malého a středního podnikání na jedné straně a školství a vědy na druhé straně, není pozdě. Vzato čistě technicky, určitě ne. Strategie tvorby nových hodnot (autentického podnikání, budování nového fyzického a lidského kapitálu) je určitě vždy dlouhodobě efektivnější, než strategie přerozdělování a budování virtuálního potěmkinovského světa, který se od toho odvíjí.

Problém je ale v tom, že převážná většina českých ekonomických subjektů si na daný systém a jeho pravidla zvykla a investovala do jeho institucí. Systém se tak dostává do jisté rovnováhy, byť na nízkém stupni svého fungování. Změnou systému by totiž dominantní účastníci o své „investice“ přišli a navíc by následovala další vlna neurčitosti a rizik spojených s nutností realokovat zdroje a změnit vytvořené hierarchie. Takový systém je ochoten se změnit radikálně jen po nějakém silném vnitřním nebo vnějším šoku. Šokem takového formátu by například mohl být vstup do EU. Naopak, nevstoupení do EU by českou ekonomiku a celou společnost uzavřelo do sebe a místo strategie kooperace se světem by začala dominovat strategie odporu vůči vnějšímu nepříteli. Z hlediska ekonomie malé ekonomiky je známo, že každá bariéra vůči otevřenosti znamená z dlouhodobého hlediska růst neefektivnosti a nižší důchod na obyvatele.

Nové straně, která by v politice zvedla nový prapor a uvedla nové tváře, se u nás přirozeně v tomto období politické deziluze a hledání alternativ otevírá velký prostor. To si zřejmě všechny parlamentní strany dobře uvědomují, což potvrzují nynější na české poměry zázračně rychlé změny v legislativě politického boje: smluvního duopolu „opozičních“ stran a koluze s parlamentních stran v oblasti zvýšení bariér pro rozvoj mimoparlamentní opozice. Řečeno ekonomickou terminologií: trh politiky a správy veřejné ekonomiky se silně kartelizoval, konkurence na něm se administrativně omezila a bariéry vstupu do „odvětví“ (tj. do politických struktur) se dramaticky zvýšily. Dle ekonomické teorie lze pak očekávat, že po snížení kontestability (tj. konkurenční otevřenosti) politického trhu se musí zákonitě dále snížit i jeho efektivnost. Pokud se žádné nové straně nepodaří ohrozit stávající parlamentní koluzi, pak lze změny v politickém systému dosáhnout jedině generační výměnou vedoucích garnitur ve

stávajících stranách s duopolním mandátem. Protože nelze očekávat, že by se tento proces vyznačoval rychlostí a radikálností, změny na české politické scéně a přechod k vysokým tempům růstu ekonomiky budou jen pozvolné.

Střídající se monopol dvou soupeřících stran je z jedné strany běžným uspořádáním v mnoha demokratických zemích. Existence smluvní koluze mezi nimi je ale vysoce nestandardním způsobem konkurence. Navíc na českou politiku, která stále přímo hospodář s polovinou HDP, číhají další velká nebezpečí. Je to jednak prorůstání politiky s podnikovou sférou, které začalo privatizací a pokračovalo sanacemi bank, revitalizací a různými diskrečními intervencemi vlády na úrovni korporací. A dále prorůstání politických stran s veřejnou administrativou a jejími hierarchiemi. Rozsah byrokracie a korupce v této oblasti, ve srovnání se zeměmi EU, nás řadí na samotný konec. Zákony, které by prosadily „definitivy“ jak v politice, tak ve státních službách, jsou mementem pro všechny, kdo věří v to, že konkurence a tržní uspořádání jsou tím nejefektivnějším řešením společenského rozhodování.

Českým politickým stranám a jejím elitám dosud všeobecně chyběly vize rozvoje, které by souvisely se zapojením této země do globalizované světové ekonomiky. Vize, které by budovaly národní sebevědomí, čest a hrdost, jak by přirozeně vyplývaly z potu „drobné práce“ a z vydřených úspěchů dosažených na poli tvorby nových hodnot v konkurenci se světem. Taková politika v oblasti boje o veřejné zájmy zde už od roku 1993 evidentně absentuje. Našla svůj odraz v tom, že se jako dominantní priority neprosadila podpora malého a středního podnikání, investic do nového fyzického kapitálu, budování lidského kapitálu a rozvoj vzdělávání.

Problém má však i svou druhou stránku: proč právě politikové a strany operující na straně instantních zisků a virtuální ekonomiky dosud u nás získávaly tak snadno svůj politický mandát? Proč politika tvorby nových hodnot nepadla na úrodnou půdu? Stali jsme se nakonec společností s dominantním rentiérským a všeobecně akceptovaným oportunistickým způsobem života? Pak by u nás bylo s politikou skutečně vše v pořádku. Výběrem svých společenských hodnot bychom ale nepatřili mezi země západoevropské kultury.

LITERATURA

- Benáček V.: Fiskální konvergence k zemím EU a břemeno státu. *Politická ekonomie*, č. 4, 1997, s. 514-521
- Benáček V.: Přímé zahraniční investice v české ekonomice: praxe, teorie a aplikace. *Politická ekonomie*, č. 1, 2000, s. 7-24
- Benáček V., Kabele J.: *Byrokracie v České republice*. Spoluautor J. Kabele. Studie pro Sdružení Lípa, Praha, 1998
- Mejstřík M. (ed.): *The Privatization Process in East-Central Europe*. Kluwer Publ., London, 1996
- Niskanen W. A.: *Bureaucracy and Public Economics*. Brookfield, Elgar Publ., 1994
- Zemplinerová A., Benáček V.: *Problems and Environment of Small Businesses in the Czech Republic*. *Small Business Economics*, vol. 7, Kluwer Publ., 1995, s. 437-450